

УДК 911.3(99)

Федчук А.П.

УПРАВЛІННЯ ТУРИСТИЧНИМ ПРОЦЕСОМ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ РЕГІОНАХ (НА ПРИКЛАДІ АНТАРКТИЧНОГО ТУРИЗМУ)

На базі системного підходу визначено основні елементи туристичного процесу у віддалених екстремальних регіонах Землі: вмотивовані туристи, туристичні компанії (індустрія туризму), райони формування турпотоків, транзитні райони, а також райони реалізації мети подорожі (туристичні стоянки). На прикладі антарктичного туризму показано шляхи застосування для кожного елементу регіональних інструментів управління – процедур ОВНС, екологічного моніторингу, функціонального зонування території.

Based on “whole systems” approach it is identified the main elements of tourist process in remote extreme regions: motivated tourists, tourist industries, generating regions, transit regions, and destination regions. An Antarctic tourism case study shows ways of application for each element the main existing management tools such as EIA, environmental monitoring, and management plans within zoning system.

Постановка проблеми. Полярні регіони планети, акваторії відкритого моря та навколоремний космічний простір формують зону екстремального туристичного попиту, що ґрунтується на абсолютних перевагах – унікальних природних атракціях. Так, нарощення обсягів турпотоків, розширення географії подорожей та подальша диверсифікація антарктичного туризму роблять його наймасштабнішим видом людської діяльності у Південному полярному районі, незважаючи на дискомфортні погодно-кліматичні умови та нерозвиненість стаціонарної туристичної інфраструктури.

Управління туристичною та іншою неурядовою діяльністю в Антарктиці ґрунтується на широко визнаних для цього регіону

природоохоронних механізмах управління, якими є процедури ОВНС, моніторинг антропогенного впливу, а також інструменти управління районами багатопрофільного використання. Проте усі три інструменти управління, які від початку були розроблені для наукової та супутньої логістичної діяльності, потребують належного доопрацювання з метою адекватного регулювання неурядової або комерційної діяльності.

Аналіз попередніх досліджень. Питанням стратегічного розвитку туристичної та неурядової діяльності в Антарктиці присвячено низку інформаційних документів, поданих до обговорення на останніх Консультативних нарад з Договору про Антарктику [2-3; 5-6]. У вітчизняній географічній науці в рамках дисертаційного дослідження антарктичного туризму розроблено поетапну методичку суспільно-географічного моніторингу турпотоків, яка передбачає, крім всього іншого, конструктивну розробку управлінських заходів з оптимізації освоєння туристських стоянок [1]. При цьому недостатньо розкритими лишаються питання просторового управління неурядових (туристичних) видів діяльності.

Таким чином, *метою статті* є розробка на прикладі антарктичного туризму наскрізної моделі туристичного процесу в екстремальних районах Землі, використовуючи системний підхід.

Виклад основного матеріалу. Під антарктичним туризмом розуміється професійна комерційна діяльність з організації перевезень чартерними (зафрахтованими) транспортними засобами до антарктичного регіону з метою відвідування атрактивних місць та здійснення певних циклів рекреаційних заняття. Особливості функціонування і управління туристичною діяльністю в Антарктиці можуть бути відображені через п'ять основних складових туристичного процесу: вмотивовані туристи, туристичні компанії, райони формування турпотоків, транзитні райони, а також райони реалізації мети подорожі (табл.). Застосування такої наскрізної моделі для розкриття особливостей розвитку антарктичного туризму, дозволяє зробити наступні узагальнення, які можуть бути застосовані до вивчення туристичного процесу в інших аналогічних регіонах Землі.

По-перше, вдосконалення транспортних засобів (підвищення рівня комфортності та безпеки) у поєднанні з розробкою нових маркетингових ніш турпродукту, забезпечує диверсифікацію туристичної діяльності, у результаті чого Антарктика стає регіоном широкої спеціалізації, тобто унікальні атрактивні ландшафти є не лише самоціллю подорожі (вузька спеціалізація), а й місцем реалізації широкого спектру туристичних потреб, задоволення яких можливе і в інших регіонах планети. Це стосується таких видів спортивного туризму як яхтинг, каякінг, дайвінг, катанням на лижах, скелелазіння та льодовий альпінізм тощо. Більше того, Антарктика стає місцем проведення масових спортивних змагань і навіть марафонських забігів [7].

Таблиця . Зведена таблиця-модель наскрізних елементів туристичного процесу в екстремальних регіонах (на прикладі антарктичного туризму)

	с к л а д о в і т у р и с т и ч н о г о п р о ц е с у				
	Туристи	Туркомпанії (індустрія туризму)	Райони формування турпотоків	Транзитні райони	Туристичні райони (дестинації)
<i>особливості функціонування (актуальні процеси)</i>	диверсифікація туристичної діяльності: - експедиційні і кризові, і; - пригодницький туризм	туроператори морського, повітряного, наземного туризму; урядові логістичні центри, наукові станції	міста-порти – акумулюють туристські потоки зі всього світу і спрямовують до Антарктики	простір між містами-портами і районами кінцевої мети подорожі: - Південний океан; - субантарктичні острови; - коридори інтенсивного туристичного судноплавства (пн.-зх. узбережжя Антарктичного п-ова)	ієрархізація туристичних територій: - географічні сектори Антарктики; - туристичні території субрегіонального рівня; - кластери туристичних стоянок
<i>об'єкт моніторингу</i>	Кількість туристів, суден, рейсів, висадок на берег; види рекреаційних занять	природоохоронні стандарти, польова координація, стандарти безпеки	попереджувальні природоохоронні заходи: - процедури ОВНС; - дозвільна система; - інспекції суден	структура і просторова конфігурація маршрутів	просторовий розподіл і частота висадок на туристичних стоянках
<i>інструменти управління</i>	правил поведінки на визначених територіях	передсезонне планування, польова координація суден, звітність	обмін інформацією, процедури ОВНС, планування дій у надзвичайних ситуаціях	стандарти і операційні процедури судноплавства і авіаперевезень в Антарктиці	зонування території в рамках районів з особливим режимом управління

По-друге, індустрія туризму представлена головним чином сукупністю мобільних функціональних елементів: туристським флотом (круїзними суднами та яхтами), малою авіацією для внутрішніх континентальних польотів та сезонними наметовими таборами. Нерозвиненість об'єктів стаціонарної туристичної інфраструктури посилює процес регіональної туристичної конверсії – перепрофілювання об'єктів не рекреаційного призначення та залучення їх до елементів туристичної інфраструктури (діючі наукові станції, окремі логістичні елементи національних операторів антарктичних наукових програм – морські причали, злітно-посадкові смуги та притулки тощо) [1].

По-третє, райони формування туристичного попиту можуть бути представлені широким набором територій – місцями постійного проживання туристів, місцями розташування туроператорів, портами приписки зафрахтованих суден. Разом з тим у процесі здійснення антарктичних турів особливу функціональну роль відіграють міста-порти Південної півкулі – Ушуайя (Аргентина), Пунта-Аренас (Чилі), Кейптаун (ПАР), Хобарт (Австралія) та Літлтон (Нова Зеландія). Ці міста акумулюють туристські потоки практично зі всього світу й виступають

генераторами консолідованих турпотоків, які спрямовуються вже безпосередньо до Антарктики [1; 4].

По-четверте, специфікою розвитку екстремального туризму у віддалених регіонах є наявність потужного транзитного простору. Так, в умовах антарктичного туризму це потужний пояс широтного простягання у басейні Південного океану. Скорочення транзитного простору відбувається двома шляхами: 1) зменшенням часових затрат, необхідних на його подолання за рахунок розвитку авіатуризму; 2) трансформацією транзитного простору у цільовий за рахунок включення до турпродукту морських круїзів відвідування субантарктичних островів.

По-п'яте, концентрація туристичної діяльності у певних районах Антарктичного півострова дозволяє говорити про формування мережі найбільш популярних туристичних стоянок (у зарубіжній літературі застосовується термін "туристичні дестинації" [2]), під якими розуміються локальні ділянки, які характеризуються певним набором рекреаційних функцій та просторовими зв'язками, вираженими у концентрації маршрутів туристичних суден [8].

У зв'язку з розширенням географії подорожей і залученням нових (наприклад, внутріконтинентальних) районів у туристичних процес, а також з огляду на диверсифікацію туристичної діяльності на вже існуючих туристичних стоянках, актуальним постає питання нормативного регулювання неурядових видів діяльності. Особливістю віддалених екстремальних регіонів є те, що вони як правило знаходяться в інтернаціональному просторі (тобто не підпадають під юрисдикцію жодної держави) і регулюються міжнародними угодами.

Зокрема, міжнародно-правовий режим Антарктики визначає пріоритетними видам діяльності наукові дослідження та природоохоронну діяльність. Антарктичний туризм приховує найбільші потенційні загрози екологічного характеру і вступає у певні організаційно-правові протиріччя з визначеними пріоритетними видами діяльності. Відтак небажані форми антарктичного туризму повинні бути завчасно обмежені і зарегламентовані ще до того, як вони вийдуть з під контролю. Оскільки відсутність місцевих органів влади ускладнює виконання регуляторних механізмів, пов'язаних з будь-якою діяльністю в Антарктиці, виникає необхідність у впровадженні інноваційного підходу, покликаного забезпечити ефективну охорону природного та історико-культурного надбання, екологічних моніторинг та безпеку пересування туристів. На практиці такий підхід реалізується через мережу районів особливого управління, які створюються з метою планування і координації різних видів діяльності у межах окреслених територій (акваторій), мінімізації кумулятивного впливу на навколишнє середовище та вдосконалення міжнародного співробітництва. Основними структурними елементами управління є функціональне зонування, яке передбачає порядок (умови і обмеження) провадження конкретних видів діяльності на різних типах територій. Зокрема, для найбільш відвідуваних ділянок Антарктичного півострова розроблені спеціальні правила

поведінки – гнучкий інструмент організації та контролю за туристичною діяльністю у польових умовах. За останні роки такі правила ухвалено для 29 туристичних стоянок, кожна з яких відвідує до 15 тисяч туристів за сезон. Ці правила передбачають застосування таких інструментів управління, як вимоги до стоянки і висадки на берег суден та яхт; зонування території з метою впровадження різних рівнів контролю за відвідувачами; умови поводження з дикими тваринами; а також встановлення інших сезонних обмежень на відвідування.

Висновки. Розвиток туризму у віддалених регіонах з екстремальними умовами повинен розвиватись надалі виключно на основі абсолютних переваг (унікальних ресурсів), тому види туристичної діяльності, які можуть здійснюватись у інших регіонах, а також зведення наземних об'єктів стаціонарної туристичної інфраструктури, які можуть стимулювати розвиток “масового туризму”, повинні бути жорстко обмежені. За відсутності достовірних і достатніх знань про антропогенний вплив на навколишнє середовище, на практиці застосовується попереджувальний підхід, який передбачає розробку і впровадження просторових і часових (сезонних) обмежень здійснення туристичної діяльності від локального до регіонального рівня з метою забезпечення належної охорони природи і підтримки високих стандартів безпеки.

Управління туристичною діяльністю починається вже у місці знаходження туроператорів або в країнах-реєстрації зафрахтованих суден через процедури ОВНС та національні дозвільні системи. У місці реалізації екстремальних турів інноваційний підхід полягає у переході від компонентного (видового або діяльнісного) регулювання до комплексно-просторового. Зокрема, процедури ОВНС повинні застосовуватись до певних туристичних стоянок, де спостерігається інтенсивна і різномірна туристична діяльність, а не лише до окремих видів діяльності певного туроператора, який здійснює таку діяльність впродовж усього туру. Цьому повинен сприяти екологічний моніторинг на найбільш відвідуваних туристичних ділянках, який здійснюється з метою накопичення первинних даних для подальшого прийняття науково обґрунтованих управлінських рішень щодо неурядових видів діяльності в Антарктиці (наприклад, обґрунтування часових обмежень на туристичні відвідування протягом біологічно чутливого періоду розмноження диких тварин).

Використання просторових інструментів у районах з особливим режимом управління дозволяє на субрегіональному рівні регулювати туристичний потік в заданих межах, зокрема рух туристичних суден на шляху до чи від визначених туристичних стоянок, а на локальному рівні – визначати території з допустимим кумулятивним навантаженням на базі функціонального зонування.

1. Федчук А.П. Геопросторова організація антарктичного туризму: автореф. дис... канд. геогр. наук: 11.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2007. – 20 с. 2. A decade of Antarctic tourism: Status, change, and actions needed // Information Paper IP-041 on XXXI ATCM (June 2-13, 2008, Kyiv). – Kyiv, 2008. – 16 p. 3. Bastmeijer K., & Roura R. Regulating Antarctic

Tourism and the Precautionary Principle // *The American Journal of International Law*. – 2004. – 98 (4). – pp. 763–781. 4. Bertram E., Muir S., & Stonehouse B. Gateway Ports in the Development of Antarctic Tourism // *Prospects for Polar Tourism*. – 2007. – pp. 123–146. 5. Key Elements of a Strategic Vision for Antarctic Tourism // *Information Paper IP-053 on XXXII ATCM* (April 6-17, 2009, Baltimore, USA). – Baltimore, 2009. – 8 p. 6. Making Tangible Progress on a Strategic Vision for Antarctic Tourism // *Information Paper IP-080 on XXXIII ATCM* (May 03-14, 2010, Punta del Este, Uruguay). – Punta del Este, 2010. – 8 p. 7. Report of the Intersessional Contact Group on Marathons and other large-scale Sporting Activities in Antarctica // *Working Paper IP-065 on XXXIII ATCM* (May 3-14, 2010, Punta del Este, Uruguay). – Punta del Este, 2010. – 5p. 8. Tourism development in the Antarctic Peninsula: a regional approach // *Information Paper IP-031 on XXIX ATCM* (June 12-23, 2006, Edinburgh). – Edinburgh, 2010. – 6 p.